

plicht & deugd in China & India

het **boeddhisme** en **taoïsme** lijken elkaar gevonden te hebben in het **ch'an-** of **zen-boeddhisme** beide stellen niet de maatschappij, maar het **individu** (in relatie tot zijn omgeving) centraal stromingen waarin het **maatschappelijke** meer centraal staat zijn het **hinduïsme** en **confucianisme** beide zijn typische 'producten' van het land van herkomst, en verschillen dus onderling aanzienlijk wat ze gemeenschappelijk hebben (t.o.v. het boeddhisme en taoïsme) is de nadruk op **plicht** en **deugd**

Confucius

Confucius (551-479 v.Chr.) was voor de Chinese filosofie wat **Socrates** was voor de Griekse filosofie: beide waren kritisch, dialectische redenaars, hun focus lag op de ethiek, en ze waren praktijk-gericht net als Socrates heeft Confucius **niets geschreven**, en heeft geen systematische filosofie ontwikkeld de naam is de Latijnse verbastering van het Chinese '**Kong Fuzi**' (meester Kong) men sprak in China niet van filosofen, maar van meesters (zi / tze / zhou / tzu / dsi / tse = meester)

Confucius leefde tijdens de **Lente- en Herfstperiode** (722-481 v.Chr.), een tijd van politieke en sociale onrust, waarin warlords streden om macht; tijdens deze periode brokkelde de macht van de **Zhou-dynastie** af een feodaal rijk waarin de koning een sacrale positie had en over een aantal vazalstaten heerste China zag zichzelf als het **Rijk van het midden**: de '**beschaving**'; daarbuiten woonden de barbaren maar deze staten begonnen steeds meer macht voor zichzelf op te eisen en brachten legers op de been uiteindelijk leidde dit tot de burgeroorlogen van de **Periode der Strijdende Staten** (5^e - 3^e eeuw v.Chr.)

Confucius zag in zijn tijd **cultureel & moreel verval: decadentie**, wantrouwen, machtspolitiek, cynisme, etc hij was een moraal-ridder: hij nam het op voor beschaafde omgangsvormen en normbesef hij zag zichzelf als **doorgever / uitlegger van traditie**, niet als profeet van een nieuwe waarheid hij wilde de beschaving redden van het verval door terug te grijpen op tradities, niet zozeer een eigen originele filosofie te introduceren: *"ik ben een doorgever, geen uitvinder"*

model voor de **ideale samenleving** stond het **Zhou-rijk**, m.n. het staatje **Lu**, waar hij geboren en getogen was alle inwoners van Lu kenden hun plaats, waren altijd tevreden, en leefden in vrede en volgens de wet model voor de **ideale leider** stonden de stichters van de Zhou-dynastie: **Wen** (de beschaafde) en **Wu** (de krijger) Confucius identificeerde zich met de hertog van Zhou, die als regent optrad voor de zoon van koning Wu de klassieke cultuur, de normen en waarden van de Zhou-dynastie, moesten in ere hersteld worden

Confucius ambieerde een politieke carrière en schopte het tot 1e minister van Lu na zijn ontslag reisde hij door diverse Chinese staten, vergezeld door een klein groepje leerlingen(o.a. Yan Hui) Confucius' leer is na zijn dood opgetekend door volgelingen in de '**Analecten**' (analecta: **Lunyu**); (een verzameling van 499 uitspraken + anekdotes & dialogen)

in het latere confucianisme spelen '**de vijf klassieken**' een centrale rol ¹

- het **Boek der Oden**, bestaat uit lofzangen op de koningen Wu en Wen
"de oden kunnen je verheffen, ze kunnen je tot een sociaal wezen maken!"
- de **Documenten**, bevat toespraken van vorsten, die als inspiratie kunnen dienen voor rechtvaardig bestuur
- de **Lente- en Herfst-annalen** (*Chunqiu*), hofkroniek van de staat Lu over de periode 722 tot 481 v.Chr.
- de **Riten**, waarin de juiste omgangsvormen staan beschreven
- de **Yi jing**, het klassieke orakelboek dat inzicht in de werking van de kosmos biedt

Confucius reageerde op de politieke realiteit; dus is eerder **sociale filosofie / ethiek**, dan kosmologie / ontologie terug naar de geciviliseerde samenleving / beschaving was daarbij het devies (conservatief / reactionair) de centrale vraag daarbij was: **wat is de weg / manier? (dao)**
dit was voor hem een **praktische vraag**, geen theoretische: leven = kunst & ambacht = oefenen & trainen

in het **volksgeloof** speelden de **hemel, demonen** en **geesten van voorouders** een grote rol
de hemel was een onzichtbare, morele instantie die goed gedrag beloonde en onjuist gedrag bestrafte (vgl. God)
de meeste intellectuelen in de Lente- en Herfstperiode stonden sceptisch tegenover dit geloof
ook **Confucius was niet geïnteresseerd in religieuze of metafysische discussies** over het goddelijke

*"Zilu vroeg hoe men de geesten moet dienen. De Meester zei: "Je kunt de mensen nog niet eens dienen, hoe kun je dan de geesten dienen?" Hij vroeg: "Mag ik dan vragen naar de doden?"
De Meester zei: "Je begrijpt het leven nog niet eens, hoe wil je dan de dood begrijpen?"*

Confucius' filosofie is in de eerste plaats **aards, praktisch** en **sociaal-maatschappelijk** georiënteerd
voor het leiden van een moreel hoogstaand leven is kennis van het bovennatuurlijke geenszins noodzakelijk
hij stelt simpelweg vast dat de wereld bestaat en dat de mens erin moet leven; geen metafysische twijfels dus
de juiste weg voor de staat en het individu ligt in het **volgen van de dao** en het **cultiveren van ren**

Confucius hield zich niet bezig met vragen als: *'wat is de aard van de mens?'*

hij liet in het midden of de mens van nature tot het goede of het slechte is geneigd

filosofen na Confucius speculeerden wel over de menselijke natuur:

volgens **Mencius** (372-289 v.Chr.) is de **mens geneigd tot het goede**

Xunzi (300-238 v.Chr.) houdt er een negatieve kijk op de mens op na: *"de mens is van nature slecht; wat er goed aan is, is aangeleerd; de menselijke natuur heeft vanaf haar geboorte de liefde tot voordeel in zich"*

Mencius en Xunzi beschouwen meester Kong als hun leermeester, ondanks hun verschillen

ook staat hij lijnrecht tegenover het **utilitarisme van Motsi / Mozi / Mo-tzu** (meester Mo: 470-391 v.Chr.)

die stelt dat we de menselijke motivaties moeten begrijpen om de samenleving goed te ordenen (= doel)

mensen hebben verlangens / behoeften en angsten, en daar kun je als leider op inspelen (= middel)

mensen moet rechtvaardigheid en universele gelijkheid bijgebracht worden; sancties spelen daarbij een rol

Mozi dus neigt meer naar een soort **behaviouristisch 'social engineering'** waarbij het **resultaat** voorop staat

Confucius stelt daar tegenover: je moet **niet focussen op het resultaat** (en daar handelingen / beleid bij zoeken)

je moet **focussen op de weg (dao)**, op **Li**, op de regels, de procedures

niet het doel, maar de weg (methode, deugd) moet centraal staan: **het juiste** i.p.v. **het goede**

dao verwijst behalve naar de aard van de natuur (logos), ook naar de **manier om te handelen**: deugd-ethiek

zowel de manier waarop de staat moet worden bestuurd, als de correcte levenshouding van het individu

de manier om **jezelf te ontwikkelen** tot een bloeiend menselijk persoon die participeert aan het leven met anderen

de mens is een **sociaal wezen**, dus deugdelijk handelen t.a.v. familie, staat en wereld resulteert in **geluk**

Confucius geloofde (net als Aristoteles) in de **eenheid der deugden**: de ene deugd complementeert de andere

deugdzaamheid en oefening / **training** in **zelfbeheersing** spelen een centrale rol in de ethiek van Confucius ²

de stappen die men doorloopt zijn: intentie (*zhi*) - educatie (*xue*) - kennis van het hemelse mandaat (*Tianming*) -

doen wat er van je verlangd wordt (*yu*) - het goede / juist doen uit eigen wil / overtuiging (*yi*)

*"met vijftien jaar was ik gericht op studie; met dertig stond ik stevig op mijn benen;
met veertig twijfelde ik niet meer; met vijftig begreep ik de opdracht van de hemel;
met zestig was het oor volgzaam;
met zeventig volgde ik de wensen van mijn hart zonder over de schreef te gaan"*

dus: de mens moet zijn **leven lang naar deugdzaamheid streven**, zich **trainen in zelfbeheersing**, totdat hij dit gedrag **spontaan en vol plezier in praktijk brengt** (vgl. Aristoteles)

"*pas met de dood komt de weg tot een einde, is dat niet lang?*"

- **chung** = 'de leer van het midden' (vgl. Boeddha / Aristoteles) is de **basis** voor alle andere deugden niet neigend naar het ene extreme, noch naar het andere: zelfbeheersing leidt tot **balans & harmonie**

3 aan elkaar verwante traditionele deugden:

- **zhong** = opofferingsgezindheid, **loyaliteit** aan gezag / vrienden / familie

- **xiao** = gehoorzaamheid / bescheidenheid / **respect** voor ouderen / familie / voorouders
de kern en het begin van deugdzaamheid is gelegen bij de familie (vgl. het verhaal van *Oprecht*, onder 'y')

de **familie staat model** voor alle sociale relaties en maatschappelijke verantwoordelijkheid
als je een goed familielid bent (je plaats weet), draag je al bij tot het grotere maatschappelijke goed
m.a.w: de familie (niet slechts het gezin) als hoeksteen van de samenleving
een lid van een familie waarin *xiao* afwezig is veroorzaakt problemen in en buiten de familie

- 1] onze opvoeding begint in de familie, dus een probleem-familie leidt tot ontspoorde jongeren / individuen
- 2] wederkerigheid: ouders zorgen voor hun kinderen, daarna andersom

xiao is **geen opoffering** / zelf-verloochening, maar onderdeel van de weg naar **zelf-ontplooiing**
de familie is de plek waar mensen elkaar in relatieve veiligheid (**op**)voeden, **inspireren**, **terechtwijzen**, etc
binnen de familie ken je elkaar, en dus heb je het meest aan je familie qua **vorming**, **eerlijke kritiek**, etc
elk kind heeft een ander temperament, en binnen de familie wordt dat herkend, en op ingespeeld

- **junzi** = beschaafdheid / nobelheid

volgens de traditie sloeg **junzi** op de **adel**, maar voor Confucius verwijst het naar **innerlijke beschaving**
nobelheid zou niet moeten berusten op afkomst, maar op moreel voorbeeldig gedrag
beschaafd, zoals een 'heer' / '**gentleman**'... niet perse als iemand uit de aristocratie,
maar iemand die continu zijn **medemenselijkheid** (*ren*) probeert te ontwikkelen en hierdoor moreel superieur is;
t.o.v. de mens die geen manieren en compassie kent en alleen voor zichzelf en zijn eigen roem of gewin leeft
als iemand **zichzelf, zijn denken en handelen cultiveert**, vormt naar de *dao*, wordt hij een heer
educatie speelt daarbij een cruciale rol; de **klassieken verschaffen rolmodellen**, een fundering van waarden
ook leren we van de geschiedenis door scholing in de klassieken, doordat we onze eigen tijd in perspectief zien
dus: **zelf-cultivat**ie en het trainen van uitmuntendheid en deugdelijk oordelen **a.h.v. rolmodellen**
de leerling-meester relatie was dus ook zeer belangrijk

hoewel iedereen in principe in staat is om deugden als rechtvaardigheid en medemenselijkheid te ontwikkelen,
vond Confucius dat zijn leer primair in praktijk kon worden gebracht door de **elite; niet door ongeletterden**

ook het begrip '**deugd**' kreeg een nieuwe betekenis:

dat had traditioneel een magische bijklank: het verwees naar autoritair charisma en macht

bij Confucius gaat het om het ontwikkelen van **goede karaktertrekken**, die zich uiten in het juiste gedrag
deze accent-verschuiving in de betekenis van 'edele' en 'deugd' toont dat Confucius niet alleen doorgeefluik is:
hij interpreteert de traditie op een nieuwe, revolutionaire wijze

- **ren** = rechtschapenheid, oprechtheid, eerlijkheid, goedhartigheid, (mede)**menselijkheid**

ren is de basis-deugd en de hoogste deugd, datgene wat ons onderscheidt van dieren
een algemene humane eigenschap die alle mensen delen, voorbij hun eigenbelang,
maar *ren* dient wel gecultiveerd te worden (vgl. boeddhisme), en wel middels gebruiken / rituelen (*Li*)

ren heeft sterke connotatie met **shu** = je bekommeren om anderen, consideratie, wederkerigheid

"Zigong vroeg: "Is er een woord waarnaar men gedurende zijn hele leven kan handelen?"

De Meester zei: "Dan is het wel 'wederzijdsheid' of 'wederkerigheid'..."

Wat je voor jezelf niet wilt, leg dat ook niet op aan anderen." ³

iemand die zijn menselijkheid geheel heeft gerealiseerd, wordt door Confucius een *wijze (sheng)* genoemd zulke exceptionele, moreel volmaakte individuen worden maar eens in de 500 jaar geboren (vgl. *bodhisattva*)

behalve **ren** moet de edele ook deugden ontwikkelen als:

rechtvaardigheid, plichtsbetrachting, bescheidenheid, soberheid, recht door zee zijn, en beloften nakomen

"de edele probeert niet zich vol te eten, noch probeert hij comfortabel te wonen;

hij is snel van handelen, maar voorzichtig met zijn woorden"

zo verheft de edele zich boven het volk of 'de kleine man', die zich niet met **morele be-schaving** bezighoudt de **edele** probeert zijn **innerlijk** te vormen, terwijl de '**kleine man**' alleen achter doelen **buiten zichzelf** aanrent

ren betekent **niet** dat je iedereen **gelijkwaardig** moet behandelen: sociale hiërarchie is doorslaggevend de maatschappij moet **hiërarchisch geördend** zijn, en de machtsverhoudingen moeten duidelijk zijn maar de machthebbers (koningen, vaders) zijn daarbij wel **morele verantwoording** schuldig als iedereen conform zijn plaats / functie zou handelen, zou sociale wanorde vanzelf verdwijnen

➤ **Li** : de edele is zich van deze hiërarchie bewust: hij behandelt iedereen overeenkomstig zijn positie hierbij volgt hij **li** (een centrale notie in de Chinese cultuur al van vóór Confucius) oorspronkelijk de wijze waarop **rituelen** moesten worden uitgevoerd, later de **beschaafde omgang** tussen staten bij Confucius verwijst **li** naar **hoffelijke omgangsvormen**: zo brengt de nobele zijn menselijkheid (*ren*) in praktijk hij doet dit niet omdat hij zich gedwongen voelt om **li** te volgen, maar omwille van de morele beschaafdheid zelf

Li = culturele **gebruiken, omgangsvormen**, sociale conventies, beschaving, rituele praxis, traditie, etiquette mensen dwingen tot gehoorzaamheid d.m.v. **machtsuitoefening** zorgt voor **verwijdering** of zelfs sabotage mensen verleiden d.m.v. rituelen (beschaving / **cultuur**) zorgt voor **toenadering** en verbroedering regels / rituelen / beleefdheidsvormen zijn het **medium** waarbinnen de **deugd zich vormt** rituelen **bevestigen en onderhouden gemeenschapszin**; bijv. groeten, proosten, etc.

ze laten ook zien **wie we zijn in relatie tot een andere** persoon (zoenen, hand schudden, geen van beide?) zo worden **sociale structuren** binnen de samenleving geuit en **gereproduceerd** en ontstaat **beschaving** want het is van essentieel belang dat ieder zijn rol, taken en plaats weet in die sociale structuur

rituelen vormen een soort **vocabulaire** voor **non-verbale communicatie** (vgl. Verdonk vs. Ahmad Salam) ⁴ als je deel uitmaakt van een cultuur spreek je ook de taal van de non-verbale communicatie

Li is dus niet zozeer ritueel in westerse betekenis, maar meer cultuur, een gebruik, een teken van beschaving vgl: "*heb je geen manieren geleerd?*" / "*wanneer in Rome, doe als de Romeinen*" (st. Ambrosius van Milaan) rituelen geven dus **handvatten** om de sociale **situatie vorm te geven**, op basis van traditie / conventie zonder handvatten zouden we onthand zijn: hoe kun je jezelf, je gevoel / intentie (inhoud) uiten zonder **vorm**? in tijden van **instabiliteit** en onzekerheid is het dus des te belangrijker **tradities** / rituelen hoog te houden

om een **rol te spelen** heb je zowel een **script** nodig, als **acteurschap** (om er invulling aan te geven) confucianisme is zo'n script, dat een manier (weg / dao) toont om **jezelf te oriënteren** t.o.v. anderen in tegenstelling tot ons westerse denken vormen rituelen dus een hoeksteen van de samenleving dit maakt het confucianisme tot een **deugd-ethiek**, enigzins vergelijkbaar met die van Aristoteles: "de mens is van nature een **sociaal wezen (zoön politikon)**", en behoeft dus **sociale normen**

het **taoïsme** is maatschappij-kritisch, en hekelt de **formalistische** kijk: het zou geen oog hebben voor **intenties** ⁵ maar bij rituelen gaat het niet alleen om de **vorm / wat** je zegt, maar ook **hoe** je het zegt (stevige handdruk?) formaliteiten en uiterlijkheden zijn een **vehikel / medium**, maar behoeven nog wel een **persoonlijke invulling** een "*hallo, hoe gaat het?*" en dan weglopen volstaat niet; je moet **betrokken zijn** op de situatie (dao) ⁶ m.a.w: inhoud heeft weliswaar vorm nodig, maar ook andersom: om **li** inhoud / betekenis te geven (niet alleen formaliteit te laten zijn) heb je wat anders nodig: **yi**

➤ **yi** = rechtschapenheid / geëigendheid / welgevoeglijkheid / gepastheid / plichtsbesef:

de **morele dispositie** om het juiste te doen in een (publieke) situatie

terwijl **li** verwijst naar gebruiken in **algemene** zin, is **yi** de toepassing er van in **concrete situaties / relaties** niet rechtvaardig in westerse zin (als algemene morele regel / categorische imperatief), maar als **gepastheid**:

bijv: iemand terecht wijzen is goed, maar niet voor een zoon om zijn vader publiekelijk terecht te wijzen

li & yi hebben betrekking op hetzelfde, maar zijn niet het zelfde...

in de **Lunyu (annalekten)** staat het verhaal van **Oprecht**

Oprecht gaf zijn vader aan bij de autoriteiten inzake diefstal; volgens Confucius niet onterecht, maar wel onjuist: de vader-zoon relatie is namelijk belangrijker dan sociale conventies aangaande eigendom en diefstal morele juistheid van een handeling is dus niet abstract, maar context-afhankelijk en persoonsgebonden ⁷

een ander aspect van **yi** = toeëigening / **internalisatie** van **li**, en tegelijkertijd expressie / **uitdrukking** van **ren** **spirituele aanwezigheid, liefde, toewijding** en **overgave** aan het ritueel

bijv: een handdruk moet meer zijn dan een uiterlijke, fysieke handeling; er moet iets (persoonlijks) **gebeuren**

een uitgestoken hand is geen deurkruk, maar een uitnodiging tot kennismaking; vereist dus **profilering**:

wie ben je? wat is je sociale plaats? wat is je persoonlijkheid? wat is je gemoedstoestand? Etc.

zonder inleving / tegenwoordigheid van geest raken rituelen **gefossiliseerd, uitgehold, betekenisloos** ⁸

elk **persoon / generatie** moet zich de rituelen (gewoontes, tradities) **eigen maken** en er zelf **inhoud aan geven**

trouwerijen en begrafenissen zijn rituelen, maar zonder persoonlijke inhoud betekenisloos (vgl. **phronesis**)

ritueel & traditie staan dus niet tegenover '**jezelf zijn**', beide moeten elkaar aanvullen; op elkaar 'passen'

de westerse ethiek heeft de afgelopen eeuwen geprobeerd universele handelings-imperatieven te formuleren:

regels die voor iedereen ten alle tijden en op alle plaatsen van toepassing zijn

het confucianisme & taoïsme bepleiten **ethisch particularisme**: het **hier & nu** vraagt om een **unieke benadering**

het universalistische 'wegdenken' van het hier & nu is een belediging en schending van de betrokkene(n)

wederom: **geen algemene regels**, maar **analogieën** waar je lering uit moet trekken m.b.t. de situatie

sociale relaties tussen mensen worden gemaakt en gebroken in het **hier & nu**, dus geen universele regels

de specifieke dynamiek van **elke situatie vereist eigen invulling**

ren is een voorwaarde voor **yi**: met liefde, oprechtheid en toewijding iets doen

d.m.v. **ren** wordt **li** (rituelen) nieuw **leven ingeblazen**; zonder **ren** blijft **li** koud, hol en leeg

zonder ren zou alles **betekenisloos** zijn, de mens **cynisch** worden, en de samenleving **desintegreren**

(iets wat Confucius meende te zien gebeuren, vandaar zijn aanvullingen op **li**)

ren is voor een keizer hetzelfde als voor een vader: oprecht / liefdevol handelen in het belang van je volk / familie

dus: **Li** = de **uiterlijke culturele vormen / normen / rituelen** die een samenleving karakteriseren en dragen tegenovergestelde van lomphheid, ongemanierdheid, ruwheid, cultuurloosheid, platheid

ren = de **liefde, zorg en toewijding** die het menselijk handelen waarde en betekenis geeft tegenovergestelde van cynisme, nihilisme, gemakzucht, zorgeloosheid

yi = **gepastheid en oprechtheid** in concrete situaties / relaties, waarin **ren** inhoudt geeft aan **li** tegenovergestelde van achteloos, afwezig, onoprecht, halfbakken, 'met de franse slag'

deze deugden vormen een **driehoek van relaties**

ren ↔ **yi** = algemeenheid ↔ particulariteit

ren ↔ **li** = inhoud ↔ vorm

li ↔ **yi** = ritueel ↔ discipline & toewijding

de relaties tussen de deugden stellen de jeugd / mens in staat om te **leren**; zich dingen **eigen te maken** zo worden allerlei aspecten van het leven **'menselijk' gemaakt**; een ambacht (vgl. Aristoteles)

➤ **zhi** = wijsheid / inzicht; **zhi** en moed (*yong*) worden bereikt door training, ervaring en verfijning terwijl **ren** een in 1^e plaats een horizontale kracht is, leidt het de mens ook omhoog tot **zhi** (wijsheid) **ren** staat bij Confucius (meer dan later, bij Mencius) ook voor voorbeeldigheid, nastrevenswaardigheid dus confuciaanse deugden maken van de mens waarlijk een **waarachtig, echt mens** (vgl. Aristoteles) **ren** & **zhi** zijn dus de realisatie / verwerkelijking van het menselijk potentieel (humanisme)

➤ **de** = innerlijk **karakter**, essentie, functie, kracht, potentie, visie, charisma, integriteit, deugd, kwaliteit (*arete*) een heerser met '**de**' heerst succesvoller dan een heerser die heerst d.m.v. uitoefening van macht de 1^e is (of wordt ervaren als) **legitiem** (Nelson Mandela, Gandhi), de 2^e is een dictator (Assad, Ben Ali) invloed zonder dwang is het ideaal voor een heerser; dus een **voorbeeld** (ster) zijn, **geen knuppel** de vorst dient dan ook de meest deugdzaamste persoon in het rijk te zijn hij hoeft niet intellectueel of praktisch begaafd te zijn, maar hij moet luisteren naar de **dao** en **ren** cultiveren door zijn **deugd** is hij een voorbeeld voor zijn onderdanen, die hem daarom vrijwillig en uit liefde gehoorzamen zo zal er vanzelf **orde** in het rijk ontstaan; de vorst hoeft niets te doen (**geen macht** uit te oefenen, **alleen gezag**) **geen opportunistische machts-politiek**, maar doen wat gedaan moet worden, ongeacht de consequenties

"Als u het goede begeert, dan zal het volk goed zijn. De deugd van de edele is als de wind, en de deugd van de kleine man is als het gras. Als de wind over het gras strijkt, moet het gras buigen"

hinduïsme

hinduïsme is een Europese term uit de 19^e eeuw: alles wat **niet moslim of christen** was heette **hindoe** en alles ten oosten van de **Indus**-rivier heette **Hindustan** (zoals alles ten noorden van Perzië *Turkestan* was) **hinduïsme** omvat dus de gehele cultuur van het indiaase subcontinent: **cultuur + religie + filosofie** de hindoes zijn deze benaming voor zichzelf pas gaan gebruiken met de opkomst van het **nationalisme** wat hier met hindoeïsme wordt bedoeld is de **religie / filosofie** die zich baseert op de **veda's** en **upanishaden** een eenduidigere term is **brahmanisme**: religie / filosofie gedestilleerd uit de **veda's** (12^e - 4^e eeuw v.Chr.) in het sanskriet heten deze scholen **astika** ('het bestaat'; waarbij 'het' verwijst naar *athman / Brahman*) stromingen die de autoriteit van de veda's niet erkennen (boeddhisme, jainisme) heten **nastika** ('het bestaat niet')

hinduïsme is geen polytheïsme, maar **henotheïsme**: er is **één** goddelijke werkelijkheid, in **vele** manifestaties er zijn ontelbaar veel goden, halfgoden en godheden: **Ishvara's** (persoonlijke god), **murti's** of **deva's** genoemd in theorie zijn er opgeteld **miljoenen goden**, zei het dat geen hindoe ze allen kent, of zou kunnen kennen

- elke god heeft vele **attributen** (eigenschappen) die zelf ook weer **manifesteren** als godheid
- elke god(in) heeft een mannelijke/vrouwelijke **tegenhanger** (*Shiva/Parvati, Brahma/Sarasvati, Rama/Lakshmi*)
- verschillende halfgoden zijn (re)**incarnaties** van goden (*Krishna* en *Boeddha* zijn een incarnatie van *Vishnu*)
- elke berg, rivier, stad, dag, etc. heeft zijn eigen godheid
- alle aspecten van het leven hebben en god (bijv. Lakshmi zorgt voor geld in het laatje)
- elke stroming / school en elke streek kent weer andere goden en interpretaties van hun eigenschappen (enigzins vergelijkbaar met de status van de meer dan 10.000 katholieke heiligen, of de verering van **bodhisattva's** in het **mahayana**-boeddhisme)

de veelheid van interpretaties binnen diverse stromingen van de vele goden en concepten, en de betekenisverschuivingen door de eeuwen heen, maken het lastig om een eenduidig beeld van het hindoeïsme te schetsen het is een verzamelnaam van **vele stromingen**, lokale culturen / gebruiken, en kent geen stichter of oprichter

de belangrijkste goden worden door heel India gekend: *Brahma, Vishnu, Shiva, Ganesh, Rama, Krishna* ⁹ sommige hiervan zijn vedische goden ¹⁰, andere zijn van latere datum

de hindoe-mythologie wordt gekenmerkt door een enorme **fantasie** ¹¹, die we terugzien in **Bollywood** films

een centrale plaats neemt de **trimurti** (drie-eenheid) in: *Brahma-Vishnu-Shiva*

- **Brahma** de creator is de schepper van de wereld / mensheid
- **Vishnu** de onderhouder (van dharma), en kent 10 manifestaties / incarnaties / avatars ¹²
- **Shiva** (= Maheshvara = Rudra = Astamurti) de vernietiger / transformeerder, brengt verandering en dynamiek

ontwikkeling van de hindoeïstische filosofie

tussen de 2^e eeuw v.Chr. en de 2^e eeuw n.Chr. ontstonden de '**zes grote systemen**' van het hindoeïsme ook wel de '**orthodoxe scholen**' genoemd omdat ze de Veda's als uitgangspunt nemen (**astika**)

elke school heeft zijn eigen basistekst of sutra (die van het Samkhya is verloren gegaan)

deze basisteksten genoten een onaantastbare status (vergelijkbaar met de bijbel)

filosofen beperkten zich tot het schrijven van commentaren, die weer gevolgd werden door subcommentaren (vergelijkbaar met de bijbel-commentaren uit de middeleeuwse scholastiek)

de 6 astika (orthodoxe) scholen / systemen worden doorgaans in 3 paren verdeeld:

- **Samkhya** en **Yoga** zijn het oudst; houden zich vooral bezig met **moksha** (verlichting / verlossing) waarbij **Samkhya** meer **theoretisch** (filosofisch), en **Yoga** meer **theïstisch** (religieus) is
- **Nyaya-Vaisesika** is gericht op **logica** en het onderzoeken van de natuur (vgl. In het westen: Aristoteles / democritus / scholastiek / analytische filosofie)
- **Mimamsa-Vedanta** richt zich op **exegese** en **naleving van de veda's** de **mimamsa**-school is het meest orthodox / **orthoprax**: "**rituelen** consolideren dharma, geloof / intenties niet" het verwerpt asceticisme / mysticisme, en richt zich meer op de **brahmana's** dan op de latere **upanishaden**

het **monisme** van de **advaita vedanta** school staat tegenover het **samkhya-yoga-dualisme**

ved-anta betekent letterlijk 'einde' of 'voltooiing' (uitleg / duiding) van de **veda's**

het is de stroming die de **upanishaden** (niet de *brahmana's*) als voornaamste **uitgangspunt** neemt er ontstonden verschillende scholen, die onderverdeeld worden in 2 hoofd-stromingen:

- **dvaita** = dualistisch (letterlijk 'twee'), en ontstond pas in de 13^e eeuw
- **advaita** = non-duaal (letterlijk 'niet-twee'), en is de dominante stroming

grondlegger van de **advaita vedanta** school is **Adi Shankara** = 'de 1^e Shankara' (8^e eeuw n.Chr.)
hij doorkruiste heel India en stichtte diverse kloosters; doel was het 'bekeren' van het land tot zijn hindoeïsme
van de ongeveer 300 werken die aan hem werden toegeschreven, zijn er maar een paar door hem geschreven:
1000 stellingen, commentaar op de Bhagavad-Gita, commentaar op de Brahmasutra's, en nog enkele geschriften

*"het individuele zelf is niet meer dan een verschijningsvorm van het hoogste Zelf,
zoals de reflectie van de zon in het water"*

Shankara greep terug op de **upanishaden** en interpreteerde deze op een **non-dualistische** manier
volgens Shankara's **monisme** kwam het universum voort uit **één intelligente bron: Brahman**
advaita betekent niet-dualistisch: d.w.z. Brahman is één, het sublieme ongedeelde '**zelf**'
spiritueel monisme: er is maar 1 (geestelijke) substantie: *Brahman*, en alles daarbuiten is **illusioir**

jiva = de **persoonlijke ziel**, die bestaat uit ideeën, overtuigingen, meningen, verlangens, oordelen, etc.
jiva sterft en reïncarneert, athman (onze essentie) is onsterfelijk

advaita vedanta school = monistisch: **jiva** = een manifestatie van **athman** = een manifestatie van **Brahman**
dvaita vedanta school = dualistisch: **jiva ≠ Brahman**

'grote uitspraken' uit de upanishaden: *"Brahman is puur bewustzijn, eeuwig bestaan en vreugde"*
"Deze Athman is Brahman" & "Het hele universum is Brahman"

voor Shankara betekent dit dat er **geen verschil** is tussen het individuele (**athman**) en universele zelf (**Brahman**)
net zoals er geen verschil is tussen de **zee** en de **golven**: wij zijn als individuen slechts golven op de zee

Shankara stelt dat de wereld bestaat, maar **geen op zichzelf staande realiteit** is
we kunnen in ons **spraakgebruik verwijzen naar dingen** in de werkelijkheid, maar deze zijn **illusoir**
er zijn vele manifestaties / uitdrukkingsvormen van Brahman, maar uiteindelijk is het **één**
de vormen / structuren die wij waarnemen zijn **afgeleiden**; **iemand die zit, ligt en staat**: het is **dezelfde persoon**
zoals wij onszelf, de stroom van ideeën en gevoelens interpreteren als één (ik, mijn)
zo ook is de ogenschijnlijke veelheid van *Brahman* één:

*"degenen die volhouden dat er een onderscheid bestaat tussen het individuele en het hoogste zelf,
ontkennen de werkelijke betekenis van de vedanta-teksten en staan zodoende de perfecte kennis
in de weg, die de deur is naar de perfecte gelukzaligheid!"*

in zijn **commentaar op de Brahmasutra** noemt hij *Brahman*:

*"die alwetende en almachtige bron waaruit de geboorte,
het voortbestaan en de ontbinding van het universum voortkomen"*

hieruit volgt dat de constant veranderende, **contingente**, empirische **werkelijkheid** niet de ware werkelijkheid is
maar de empirische wereld is ook **niet volslagen irreëel**, want dat gaat alleen op voor zaken die niet bestaan:
(het gewei van een haas, de zoon van een onvruchtbare vrouw)
de empirische wereld is **schijn**, een illusoire, bedrieglijke wereld, maar ook de wereld waar we in leven

de slang en het touw

typerend voor Shankara is zijn **illusionisme**: de gedachte dat de waarneembare **werkelijkheid slechts schijn** is wie op een schemerige weg loopt, kan een stuk touw abusievelijk aanzien voor een slang het waargenomene bestaat, maar niet als datgene wat de wandelaar **oordeelt** dat het is het onjuiste oordeel / inzicht **leidt tot angst en stress**, totdat de wandelaar ziet dat het slechts een touw is dit is vergelijkbaar met de kijk die de onverlichte mens op de werkelijkheid heeft door zijn **gebrekkige kennis** over de ware aard van de wereld denkt hij dat de fenomenen zelfstandig bestaan bovendien **identificeert hij zich met zijn lichaam en zijn ego**, waardoor hij zijn **ware zelf (athman)** vergeet

Brahman nirguna, Brahman saguna en Maya

Shankara heeft deze gedachte uitgewerkt in zijn theorie van de **dubbele waarheid** de hoogste waarheid is die van het '**Brahman zonder eigenschappen**' (**Brahman nirguna**) dit onzichtbare, hoogste principe zoals het op zichzelf is, is de enige ware realiteit deze vormloze werkelijkheid staat tegenover het '**Brahman met eigenschappen**' (**Brahman saguna**) waarvan de belangrijkste zijn: '**vreugde**', '**puur bewustzijn**' en '**eeuwig bestaan**' door het **mediteren** op **Brahman saguna** kan de mens uiteindelijk de hoogste realiteit ontdekken

de empirische werkelijkheid is de '**sluier van maya**' (illusie)

maya is zowel de **manifestatie van Brahman** in de **kosmische energie (maya shakti)**, die verantwoordelijk is voor **creatie, dynamiek** en **verandering**, en dus van de wereld, alsook de **illusie** dat deze wereld van **fenomenen** de ware werkelijkheid is de wereld van de fenomenen (**maya**) **wordt dus door Brahman zelf gecreëerd**, maar de **illusie** (het '**niet-weten**') **dat de fenomenen de ware werkelijkheid zijn is menselijk**

studie van de *upanishaden* en **meditatie** leiden tot **inzicht en verlossing uit de keten van wedergeboorten**

Shankara vergelijkt de bevrijde ziel met een **zwaan**: de ziel bevindt zich weliswaar in **samsara**, maar dit **bevuilt hem niet**, net als het **water dat van de zwanenveren afglijdt** zonder dat ze doorweekt raken

Shankara en het boeddhisme

Shankara verwierp het **boeddhisme** omdat het de **autoriteit van de veda's** als bron van kennis niet accepteerde bovendien beschouwde hij de filosofie van **Nagarjuna** en de **Madhyamaka-school (sunyata)** als nihilistisch (latere vedanta-denkers beschouwden **Shankara** echter als een **pseudo-boeddhist**) zijn **leer van de dubbele waarheid** ontkende volgens hen het bestaan van de empirische werkelijkheid dit was een **belediging voor het scheppende vermogen van god (Ishvara) / Brahman**

Shankara's leer vertoont overeenkomsten met **Nagarjuna's leer van de leegte** deze boeddhistische invloed kwam via de leraar van zijn leraar: **Gaudapada** (8^e eeuw)

Gaudapada (7^e eeuw v.Chr) was de leraar van Shankara's leraar ('opa-leraar') hij beschouwde het boeddhisme als een variant op de filosofie van de upanishaden m.n. Nagarjuna's **leer van de dubbele waarheid** werd door Gaudapada opgenomen in zijn filosofie: omdat de geschriften van Gaudapada als canoniek werden beschouwd binnen de vedanta-school, kwam de boeddhistische invloed ook in Shankara's werk terecht

Shankara echter wilde de **upanishaden-filosofie verdedigen tegen de 'heidenen'**, onder wie de boeddhisten door zijn felle kritiek droeg Shankara bij aan de **ondergang van het boeddhisme** in India (rond 1200)

ironisch genoeg doet zijn beschrijving van **Brahman** sterk denken aan het concept **sunyata / boeddha-natuur**.
de ware werkelijkheid (**Brahman**) valt **niet uit te drukken in taal**
het is **onmogelijk om Brahman te definiëren** in termen van contrast / onderscheid (dit wel, dit niet)
want er is geen tegenstelling, geen contrast, geen dialectiek, geen dynamiek
Brahman is vreedzaam en zelfgenoegzaam; er is niets buiten, niets anders ¹³

- de beste manier om **Brahman** onder woorden te brengen is te **zwijgen**
- een andere manier is door **Brahman** te beschrijven in termen van **wat het niet is**:
*"ik ben man noch vrouw, noch onzijdig... ik ben de vreedzame, zelfgenoegzame, de krachtig stralende...
ik ben geen kind, geen man, geen oude... ik ben van geen kaste... ik neem geen deel aan de levens-fases...
ik ben de enige oorzaak en doel van het al"*
- een 3^e manier om inzicht te krijgen in de **eenheid van Brahman** en het **zelf** is **meditatie**
voor echt inzicht is meer nodig dan theoretisch inzicht (alleen het theorie-examen maakt geen chauffeur)
het gaat om **ervaring**; in de dubbele betekenis: **beleving + routine**, dus: **meditatie**

er wordt gespeculeerd of **Brahman** al dan niet **geïdentificeerd** moet worden met **God**
Ishvara (koning der goden, ultieme bestuurder) is een filosofisch concept voor **God** in het hindoeïsme,
het wezen dat de eenheid binnen het universum bestuurt door zijn controle over de kosmische geest
maar uiteindelijk is **Brahman** onpersoonlijk en onvoorstelbaar
daarom wordt **Brahman** **gepersonificeerd** en **antropomorf** gemaakt: zie daar de vele goden
dit kan helpen om ons enigzins een **voorstelling van Brahman** te maken (zoals in de *Bhagavad Gita*)
in de **Bhagavad Gita** manifesteert god zich in individuen (**avatars**), zoals **Krishna** (vgl. Jezus)
Vishnu ondersteunt creatie (houdt de boel draaiende) vanuit menselijk perspectief; vgl. *'het woord van god'*

de **Bhagavad Gita**

de **ramayana** & **mahabharata** zijn secundair t.o.v. de **veda's**, maar vormen de 2^e hoeksteen van het hindoeïsme
m.n. de **bhagavad gita** (= *lied van de gezegende heer*), een deel van de **mahabharata**
de **bhagavad gita** vormt een kernachtige weergave van de **brahmanistische ehiek**

gaat over de strijd over de heerschappij over **Hastinapura** tussen twee families: de **Pandava's** en de **Kaurava's**
Arjuna (van de Pandava-familie) heeft zijn twijfels over het ten strijde trekken
"is troonopvolging al het bloedvergieten waard?" ... hij bespreekt dit met zijn wagen-menner: **Krishna**
deze is tevens de heerser over een naburig land, en ook een avatar (half-god), nl. een **incarnatie van Vishnu**

Krishna stelt dat het onmogelijk is om niet te handelen in de wereld; je doet altijd wat, alles heeft consequenties
je moet handelen in overeenstemming met **dharma**, opdat je dan zo min mogelijk ingrijpt in het verloop van alles
je moet doen wat je taak / plicht is, in een toestand van **toewijding / overgave**
zonder een kosten- en baten-afweging te maken, zonder doel, zonder een uitkomst te beogen
je handelen moet **onthecht** zijn, belangeloos, **conform je dharma, niet gericht op de uitkomst / het resultaat**
is het dat wel, dan **bouw je karma op**, en blijf je verstrikt in het bestaan in **samsara** / cycli van reïncarnaties

Arjuna moet zichzelf dus overgeven / opofferen / wegcijferen voor het hogere: **Krishna = Vishnu = Brahman**
zowel Arjuna zelf, als al de strijders voor wiens leven hij vreest, **vervullen slechts een rol**
het gaat niet om de individuen, maar om datgene waar zij allen deel van uitmaken
sterven is als omkleden: alleen de buitenkant verandert

dharma is zoiets als regel, wet, moraal, juist handelen, **plicht**; gerelateerd aan de **rol** die men heeft
Arjuna is een **kshatriya** (krijgshoer), geen **brahmaan**, dus hij moet zich concentreren op zijn **rol als krijgshoer**
het heeft geen zin om je te meten aan anderen, en aan wat zij doen, want zij zijn niet jij
ieder wezen heeft zijn eigen dharma, zijn eigen afkomst, waardenpatroon, doel, manier, etc
het is beter niet perfect volgens je eigen dharma te leven, dan perfect volgens een ander dharma

"stel dat ik (Krishna / Vishnu) mijzelf een andere rol aanmeet: dan houdt de wereld op te bestaan!"

m.a.w: iedereen heeft zijn eigen rol met bijbehorende **verantwoordelijkheden / verplichtingen**
daarvoor weglopen (bijv. vanuit een kosten & baten afweging), is egoïstisch (niet zelf-loos)
vgl. een acteur in een film die zegt: *"dat doe ik niet, dat past niet bij mij!"*
de regisseur (Krishna) zegt dan: *"het gaat niet om jou, het gaat om de film, en jij speelt dat personage!"*

karma-yoga = de yoga (beheersing, methode) van zelfloos / **onthecht handelen**

bhakti yoga = de yoga van **toewijding / overgave**, en **verering** (in casu: van Vishnu)

karma wordt soms vergeleken met de meer christelijke notie van **kerfstok**

dit veronderstelt een soort fatalisme: een rechter die oordeelt op basis van een **score**

maar **karma heeft meer betrekking op de dynamiek tussen gedrag en persoonlijkheid**

de stam van **karma** betekent **doen / handelen**, en is dus dynamisch

iemand die wegloupt voor verantwoordelijkheid kan dat niet verbergen; het maakt wie hij is

iemand denken, spreken, handelen, etc. **beklijft**, heeft een **duurzaam effect** (wie zaait zal oogsten)

gedrag (zeker herhaald gedrag) heeft consequenties; zowel op persoonlijk vlak, als op sociaal vlak

- door iets op een bepaalde manier te doen plaveien we de weg om het in het vervolg ook zo te doen
heeft betrekking op **disposities, neigingen, trekjes, gewoontes, gewenning**, etc
"de bedding leidt de stroom, de stroom verlegt de bedding" (Sanneke Bolhuis)
- het **gaat bij karma om gedrag / handelen** (jezelf trainen en vertrouwen opbouwen), niet om intenties
klinkt ons vreemd in de oren sinds Kant; meer vergelijkbaar met de Griekse tragedies

acties / handelingen bouwen karma op, behalve onthecht handelen; want dan is het niet **jij** die handelt
als je handelt in overeenstemming met **dharma**, dan geef je jezelf over aan de (sociale) werkelijkheid / plicht
dit is een klassieke **deugd-ethiek**: bind niet de strijd aan met het leven, maar handel naar de **dharma** ¹⁴

het verlangen / **streven naar resultaat, beloning en bevrediging bouwt karma op**

je wilt dan dat de wereld meewerkt aan jouw plan, i.p.v. dat je jezelf schikt in het **plan der dingen**

maar als je je eigen verlangens als uitgangspunt neemt zul je nooit bevrediging vinden,

als je jezelf in **overeenstemming brengt met de dharma** (voorbij de ego's) wel

als je niet krijgt wat je wilt, en je krijgt dus wat anders, dan is dat reden om jezelf af te vragen:

"wat moet ik hiermee?"; niet op een retorische, maar op een positieve manier

dus het te ervaren als een soort **lotsbeschikking** (zelfs al geloof je niet in 'het lot')

om je geluk te laten afhangen van dingen in de wereld die mee moeten werken aan jouw wens is een val

dat is wat Krishna wil zeggen aan Arjuna: **"je hebt de dingen niet in de hand, je hebt er geen controle over"**

onze **wil** is slechts een oppervlakkige manifestatie van fundamentele processen

we moeten ons **schikken in dharma, het script dat correspondeert met onze rol** (kaste en levensfase)

dit inzien is respect hebben voor *Krishna = Vishnu = Brahman*

comparatieve filosofie: Ulrich Libbrecht (1928)

"Comparatieve filosofie wil een bijdrage leveren aan de levensfilosofie. Onze westerse wereld bevindt zich in een periode van levensbeschouwelijke hachelijkheid. We weten dat veel mensen het licht uit het Oosten verwachten, omdat ze het in het Westen niet meer kunnen vinden. Comparatief denken is een wapen tegen dweperig sentimentalisme en tegen ontgoochelingen die noodzakelijk zullen komen."

Het grootste **verschil tussen oost & west**:

de westerse filosofie heeft een theoretische, representationalistische inslag

de woorden **theorie** en **theater** stammen van het Griekse **theorein / theatai** = beschouwen / toeschouwen ¹⁵ door het **streven naar objectiviteit** ontstaat er een **tegenstelling** tussen subject en object, mens en natuur, **theorie** en **praktijk**, en daarmee tussen wetenschap enerzijds, en ethiek / levens-kunst anderzijds

oosterse filosofie is praktischer georiënteerd, en staat **in** het leven, i.p.v. er **boven/buiten** het heeft een sterkere **ervarings-** / **belevings-**component (fenomenologie / levensfilosofie)

- Chinese filosofie spreekt over de **dao/tao**, de weg die ontstaat door hem te bewandelen
- in de Indiase filosofie speelt ervaring d.m.v. **meditatie** (training) een grote rol

westerse filosofie komt daardoor **abstracter** en meer uitgewerkt over (wetenschap / analytische filosofie)

Libbrecht wil de grondslagen van deze filosofieën met elkaar vergelijken

deze **inter-culturele vergelijking** is nuttig omdat deze ons **confronteert** met onze blinde vlekken

begrippen als 'God', 'Tao' en 'Leegte' zijn namen zijn voor het '**bestaansmysterie**' of '**het Mysterie**' hoewel de mens dit mysterie **nooit kan kennen**, is het wel te **ervaren**

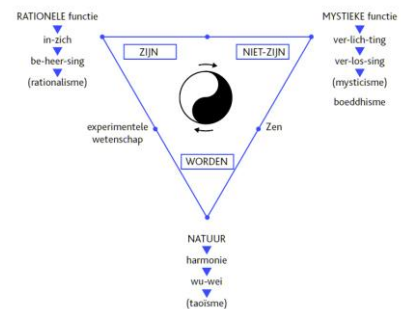
Heidegger: "*Er-varen is een schitterend woord: jij hebt een boek over de zee gelezen, maar ik heb er gevaren*"

natuur - emotie - rationaliteit: 3 dimensies die het leven vorm geven deze vloeien in elkaar over, je kunt ze niet streng van elkaar scheiden

"Muziek is geluid, het is trilling van de lucht, en is daarom natuur.

Maar muziek is ook rationeel: denk aan de notatie van een partituur.

Muziek bestaat niet als er niemand is die erdoor geëmotioneerd wordt"

de 3 dimensies die een rol spelen in het leven van mens & cultuur:

- het **taoïsme** ziet de kosmos als een constant **wordings**-proces gaat uit van de harmonie met de **natuur**, die de basis van het menselijk bestaan vormt de energie van de mens is hier verbonden en geharmoniseerd met de omgeving waarin hij moet overleven ook als hij transcendente dimensies wil bereiken, moet hij niet tegen zijn / de natuur in handelen (**wu wei**)
- met de **rationele** functie, die bij het westerse denken hoort, probeert de mens **kennis over** de wereld te krijgen **ervaring** speelt hierin een rol als **waarneming / empirie**, niet als **beleving** ¹⁶ ideaal: als je de **structuur** van de werkelijkheid kent, kun je haar **beheersen**, (re)organiseren, en **gebruiken** dus: de wereld tot een model **reduceren**; "**kennis is macht**" (Francis Bacon) de natuur wordt vooral gezien als '**iets**', een **zijn(de)**, een **ding** dat je kunt **be-grijpen**, **be-vatten**, beheersen
- tegenover deze rationele dimensie staat de **mysterieke** functie hier gaat het niet om kennis, maar om inzicht in het bestaans-**mysterie dat zich aan rationalisaties onttrekt** de werkelijkheid wordt gezien als iets **onbepaalds**: een '**niet-zijn**' (leegte / **sunyata**) de mystiek maakt zich (middels meditatie / gebed) **los van het ego** om het 'mysterie' te ervaren (= verlichting)

---

¹ *de vijf klassieken* is een verzameling Chinese geschriften, die de kern vormen van *de dertien klassieken*, de canon van het confucianisme deze werken hebben grote invloed uitgeoefend op de Chinese cultuur... zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Vijf_Klassieken

² lijst met belangrijkste deugden / begrippen: <http://www.wabashcenter.wabash.edu/syllabi/g/gier/308/308analects.htm> & <http://www.class.uidaho.edu/ngier/308/308terms.htm> & <http://www.friesian.com/confuciu.htm>

³ Confucius' zilveren regel: wederkerigheid = "wat je jezelf niet toewenst, doe dat ook een ander niet aan"
vgl. de gouden regel uit het Oude Testament: "behandel anderen zoals je door hen behandeld wil worden", Tobit / Tobias 4:15
Confucius negatieve formulering benadrukt het verschil in positie / persoon / context,
en gaat dus uit van een niet-egalitaire samenleving, maar laat tegelijk wel vrijheid & flexibiliteit toe

⁴ zie: <http://youtu.be/JMq5iMUy07s>

⁵ Confucius bezocht Lao Tse voor advies; deze zei dat hij z'n arrogantie en ambities moest afleggen

⁶ vgl. een trouwerij: als de bruid en bruidegom alleen de formaliteiten uitvoeren, zonder blijk van betrokkenheid, dan geeft dat de familie waarschijnlijk te denken; het ritueel moet belichaamd worden / inhoud krijgen

⁷ dat het confucianisme tijdens de culturele revolutie onder Mao (1966-1976) uit de gratie was moge duidelijk zijn

⁸ vgl. Nietzsche's 'Ewige Wiederkunft des Gleichen'

⁹ Hanuman, Indra, Surya, Saraswati, Parvati / Durga, Kali, Lakshmi, Shakti / Devi, Agni, Nandi, Varuna, etc.

¹⁰ Indra, Surya, Agni, Vayu, Varuna, Mitra, Aditi, Yama, Soma, Ushas, Saraswati, Prithvi, Rudra

¹¹ *Durga* ('zij die moeilijk benaderbaar is', de 'ontoegankelijke') is de moeder-godin en (naast andere Devi's) een verschijningsvorm van *Shakti*, de vrouwelijke manifestatie van *Brahman*. Durga telt op haar beurt weer 9 manifestaties: Shailaputri, Brahmacharini, Chandraghanta, Kushmanda, Skandamata, Katyayani, Kalaratri, Mahagauri en Siddhidatri; tesamen genaamd Navadurga. Durga is een geduchte beschermgodin en de belichaming van de woede van de goden. Ze kwam volgroeid ter wereld en strijdt als krijgsgodin tegen de mannelijke demonen die de wereldorde bedreigen. Als ze kwaad is, komt *Kali* (ook een manifestatie van *Shakti*) uit haar mond. *Durga* wordt afgebeeld met meditatieve glimlach, een 3e oog op haar voorhoofd, en 4, 8, 10 of 20 armen om de vele wapens te dragen die de goden haar hebben gegeven (waaronder de lotusbloem, een discus, een bliksemflits en een drietand). Ze rijdt op de tijgerin *Dawon* (een offer van de goden) en beeldt *mudra's* uit met haar handen. Ze kent geen angst, is geduldig, en behoudt zelfs in het zwaarste gevecht haar gevoel voor humor. Ze vecht met de *asura* (soort demon) *Mahisha* toen *Vishnu* en *Shiva* het gevecht met hem niet aandurfden. *Mahisha* veranderde zich in een buffel, een leeuw, een gewapende krijger en een olifant, maar *Durga* onthoofdde hem en vernietigde ook de tweeling *Canda* en *Munda* nadat zij haar eerst hadden geprobeerd te verleiden en vervolgens bedreigden. In tegenstelling tot andere *devi's* (godinnen) zal zij zich nooit met een man verbinden; ze is 'zij die zichzelf toebehoort'. In haar manifestatie als *Candi* biedt ze bescherming tegen wilde dieren, en als *Shitala* bescherming tegen de pokken.

¹² vis, schildpad, zwijn, leeuw-reus, dwerg, Rama met bijl, Rama, Krishna, Boeddha, en Kalki (een messias)

¹³ vgl. Aristoteles onbewogen beweger: alles komt voort uit en streeft naar de ultieme vorm

¹⁴ vgl: islam (letterlijk: vrede) = overgave / onderwerping aan de wet (sharia)
vgl: Aristoteles: geluk = deugd = getraind zijn om het juiste te doen vanuit keuze en gewoonte
vgl: J.F. Kennedy: "Ask not what your country can do for you; ask what you can do for your country"

¹⁵ "The etymological beginnings of theory and theorist are to be found in the post-Homeric vocabulary. The verb *theōrein*, originally derived from the noun signifying a spectator (*theōros*), came specifically to mean "to look on, contemplate or observe." [...] A *theōros* was originally a spectator of a sacred event or a public performance. [...] The etymology of theater also bears out a relation to philosophy and theory. The theater (*theatrōn*) is a place for seeing or beholding a spectacle, especially dramatic representations; it is also a place of assembly and a collective noun for *hoi theatai*, the spectators. The Greek *theatrōn* originates in the feminine noun *thea*, which signifies "see, sight, gaze, look upon, behold admire and contemplate." From it, Greek derived a field of words having to do with seeing, sight, and spectacle, e.g. to *theama* (sight, spectacle, play), *hē theama* (spectacle), and the verb *theaomai* meaning "to gaze at or behold, to see clearly and with a sense of wonder or admiration." Christopher Rocco: *Tragedy and Enlightenment; Athenian political thought and the dilemmas of modernity*

¹⁶ "De grote problemen die onze westerse filosofie nog altijd met de emotionaliteit heeft komen voort uit het feit dat een rationeel opgebouwde filosofie niet goed weet wat ze met die vage en ondefinieerbare 'gevoelens' moet aanvangen. [...] Het is typisch voor de westerse filosofie dat het concept 'gevoel' (sentiment) pas in de 17^e eeuw ontstaat. [...] Volgens Pascal bezitten wij 2 mogelijkheden om de waarheid te leren kennen: het hart en de geest. Hetgeen Pascal het hart noemt, dat is de mogelijkheid die ons in staat stelt om de dingen te kennen door een onmiddellijke intuïtie en die, nauw verwant aan het lichaam, alles bevat wat wij instinct, sensibiteit en gevoel noemen. [...] Maar Pascal heeft heel duidelijk gevoeld wat de mystiekers altijd hebben geweten: dat men het mysterie alleen kan voelen, ervaren, beleven." (Libbrecht: *Inleiding comparatieve filosofie 1 - 1995*, p. 135-136)